

Ondanks dus het feit dat zijn filosofie ruimte biedt voor misverstanden en radicale interpretaties, zo moet men Hegel toch zeker tegoed houden dat hij de kracht van de menselijke geest – de ‘ratio’ – en zijn streven naar waarheid vehement verdedigd heeft. Hij mag dan wel een vertegenwoordiger van een absoluut idealisme zijn, een scepticus of een relativist – de ziektes waar een huidige tijdsgeest aan lijdt – was hij zeker niet. Integendeel, in zijn inaugurale rede als professor te Berlijn spreekt hij het verwijt uit, dat “[...], de platheid van de vroegere tijden van vóór haar (van de filosofie) wedergeboorte zo ver is gekomen, dat men meende te hebben bewezen, dat er geen kennis van de waarheid bestaat; God, het wezenlijke van de wereld en de geest zouden iets volledig onbegrijpelijks zijn. [...] De kennis reikt niet tot de natuur van het Absolute, van God, en van wat in natuur en geest waar en absoluut is, maar dat enkel het negatieve, dat namelijk niets van wat waar is gekend kan worden; maar dat alleen het onware, tijdelijke en vergankelijke de preferentie heeft gekend te worden.” [...] “Zij zijn zo ver gekomen als Pilatus, de Romeinse proconsul; toen hij Christus het woord ‘waarheid’ hoorde zeggen, antwoordde hij met de vraag: ‘wat is waarheid?’ – in de betekenis van iemand die met dit woord reeds klaar is, en meende te weten dat er geen kennis van de waarheid zou zijn. Zo is nu datgene, wat vanouds als het meest smadelijke en onwaardige gold, namelijk van de kennis van de waarheid afstand te nemen, in onze tijden tot de hoogste triomf van de geest verheven.” (Hegel, GW XVIII, 15-16). - Als verdediger van de filosofie en van een wel degelijk mogelijke kennis van waarheid aangaande God, mens en wereld blijft Hegel een bewonderenswaardige strijder van en voor de menselijke geestkracht. Weliswaar is het de filosofie niet vergund om als pionier en frontsoldaat de wereld richting te geven of zelfs naar haar hand te zetten, maar in haar speculatieve kracht om het ‘zijn’ in al zijn facetten te doordringen blijft zij onovertroffen.

a) Terugblik op Hegel

In enkele trefwoorden zou men de kernpunten uit het filosofisch gedachtegoed van Hegel als volgt kunnen samenvatten:

- sterke aandacht voor de 'ratio', tot en met een idealistisch optimisme met het verstand 'al het zijn' te kunnen grijpen en be-grijpen > identiteit van denken en zijn;
- onvoldoende aandacht voor lichamelijke, intersubjectiviteit en menselijke emoties;
- sterk accent op de gemeenschap, nagenoeg 'verdwijnen' van de individualiteit;
- sterke nadruk op de denkwereld, veel minder op de leef- en werkwereld van mensen;
- deterministische visie op de ontwikkelingen in de geschiedenis die in haar verloop de voltooiing van de absolute geest belichaamt.
- voor de religie geldt: uiteindelijk geen 'menswording' van God, maar een 'godwording' van de mens

Hoofdstuk III: De filosofie van de 19^e eeuw

1) Søren Kierkegaard

a) Inleiding

Met de Deense filosoof Søren Kierkegaard wordt nu een aspect van de filosofie belicht die tot dan toe eerder een secundair bestaan had geleid: de subjectieve existentie van elke mens. Natuurlijk hadden ook denkers in de oudheid, de Middeleeuwen of de Nieuwe Tijd aandacht voor de subjectiviteit, de eigen persoonlijke beleving, de verstrengeling van leven en denken of het zich persoonlijk eigen maken van een geloofs-, een gebeds-, of een deugdenleven. Een voorbeeld hiervan is zeker Aurelius Augustinus met zijn eerste autobiografie in de geschiedenis, de 'confessiones' ('Belijdenissen'), of ook Michel de Montaigne, die in de 16^e/17^e eeuw het genre van de persoonlijk gekleurde en op de eigen ervaring berustende 'essays' tevoorschijn bracht. Bovendien zijn ook de vaak ondergewaardeerde – en te weinig gekende – scholastieke deugdentraktaten uit de

Middeleeuwen allerminst een puur afstandelijke bespiegeling van menselijke idealen, maar gaan zij heel concreet – weliswaar op het eerste gezicht zonder emotionele betrokkenheid – een ongekeerde hoeveelheid facetten van menselijk leven en handelen onder ogen zien. Met Sören Kierkegaard komt nu echter ook een ‘psychologiserend’ aspect de filosofie binnen, die het eigen ‘ik’, of zoals hij zal zeggen, het eigen ‘zelf’ in zijn concrete belevingen en ervaringen centraal stelt. Dat hij met deze heel anders gerichte kijk op het individuele zelf van elke mens in lijnrecht contrast met de hoog-speculatieve filosofie van Hegel geraakt, zal daarbij niet verbazen.

Om dit wezenlijk verschil duidelijk te maken, graag hier allereerst **een tweetal korte verhalen**:

(1) Om te weten wat een **speculatief filosoof** is:

Een man breekt 's nachts in het huis van zijn beste vriend in; toen hij met de meest waardevolle spullen en de juwelen van de echtgenote net wil vertrekken, hoort hij de sleutel in het slot. Toen de vriend de inbreker, zijn beste vriend, op de trap ziet staan met alle geroofde spullen onder zijn arm, vraagt hij: ‘Kees, wat doe **jij hier?**’, waarop Kees antwoordt: ‘Iedereen moet toch ergens zijn!’

- Dit is een Hegeliaans antwoord op een existentialistische vraag. De vriend wil weten waarom Kees in deze existentiële situatie - midden in de nacht met de juwelen van zijn vrouw onder de arm op de trap - in zijn huis staat. Maar Kees kiest voor een louter speculatief antwoord, dat **niet op het ‘jij’, maar op het ‘hier’ betrekking heeft**, in de zin van de vermeende vraag: waarom iemand zich überhaupt ergens bevindt en niet nergens. Dit is natuurlijk enkel zinvol wanneer men een overtuigd speculatief filosoof is, zoals Hegel.

(2) Om te weten wat een **existentialist** is:

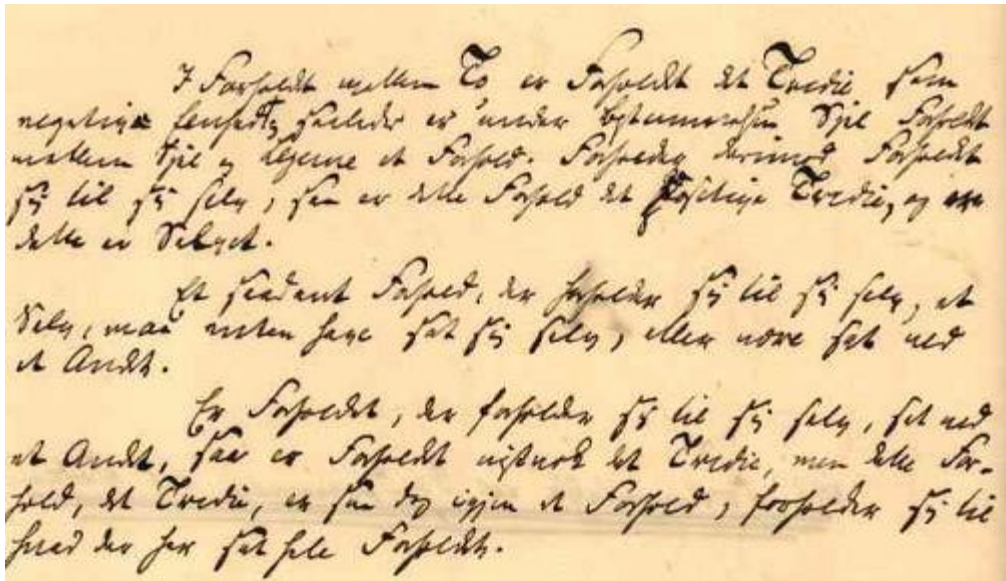
Drie vrienden rijden 's nachts van een vrolijk feestje naar huis, verliezen de controle over de auto en worden bij het ongeluk gedood. Aangekomen bij de hemelpoort vraagt Petrus aan hen wat zij graag op de begrafenisplechtigheid van hun familie en vrienden zouden willen horen, als zij hen in de kist zien liggen. De eerste antwoordt: “Ik hoop dat de mensen zeggen dat ik een geweldige arts was en een zeer toegewijde huisvader.” – De tweede man antwoordt: “Ik zou graag van de mensen willen horen dat ik een fantastische

leraar was die vele jonge mensen heeft weten te inspireren en hen de goede weg heeft gewezen.” – De derde man tenslotte zegt: “Ik zou graag van iemand willen horen: ‘Kijk, hij beweegt!’

- Dit is een existentialistisch antwoord op een speculatieve vraag. Elk ogenblik van ons bestaan weten we niet wat ons kan overkomen. En ook in de retrospectieve – de terugblik – kunnen we alleen wensen uitspreken over onze rol en werking in de geschiedenis. Wat telt is het ogenblik van ‘hier en nu’, dat in richting van het verleden en de toekomst altijd heel onzeker is, en door ons met de existentiële dimensies van ‘vrees en beven’, van ‘hoop en vertwijfeling’ omgeven en ingevuld wordt.

Over deze ‘**existentie**’ van de **enkeling** spreekt Kierkegaard in zijn filosofie. Een bloemlezing van de titels van zijn werken laat reeds zien, welke elementen in zijn denken centraal staat:

- Het begrip ‘ironie’ (dissertatie);
- Of - Of
- Vrees en beven
- Het begrip ‘angst’
- De ziekte tot de dood
- Het ogenblik
- De hogepriester – de tollenaar – de zondares: drie toespraken bij het gaan naar het altaar op vrijdag
- Wat de liefde doet
- In-oefening in het christen-zijn
- Onwetenschappelijke naschrift

Manuscript van 'ziekte tot de dood'

Kierkegaard geldt – ook gezien zijn heel oeuvre – zowel als een filosofische als ook een theologische denker, die bovendien ook op de Deense literatuur zijn stempel heeft gedrukt. In deze zin heeft hij een brede werking gehad op de filosofie, theologie en ook psychologie na hem. Dat hij een sterke criticus van de Hegeliaanse systeemfilosofie was, staat buiten kijf, en dat hij ook aan de wieg staat van de **existentiële filosofie**, wordt maar zelden in twijfel getrokken, en is trouwens door zijn hele oeuvre heen op tal van plaatsen met handen te grijpen.

Excursie: korte opmerking bij het begrip 'existentie' oftewel 'bestaan'

Het oorspronkelijk Latijnse woord 'existentie' (van 'existere') vertalen wij in het Nederlands over het algemeen met 'bestaan'. De betekenis van dit Nederlandse begrip wordt iets duidelijker wanneer men let op de twee lettergrepen 'be' en 'staan', dus **'be-staan'**. Het 'staan' duidt enerzijds op de vastigheid en het substantiële gehalte van een 'entiteit' (een 'ding'), anderzijds ook op de activiteit in de zin van 'staan' als werkwoord. Het toegevoegde element wordt dan door de lettergreep 'be' aangeduid, dat wij ook in woorden als 'be-loven', 'be-vechten', 'be-zorgen', 'be-vrijden', 'be-zitten' enz. tegenkomen. De lettergreep 'be' voegt immers aan het betreffende begrip de componenten van **'tijd'** en **'intensiteit'** toe. Daarom is het 'be-staan' niet enkel een kortstondig 'staan' van iets in de ruimte,

maar wijst op een be-stendige (door de tijd heen zich voortzettende) en zich zelf in stand houdende ('in-tensief' betekent: 'zich zelf naar binnen keren') entiteit.

b) Kernpunten uit het leven van Sören Kierkegaard

- geboren in 1813 in Kopenhagen als zevende en laatste kind van een rijke koophandelaar Michael Kierkegaard en Ane Sörendatter;
- 1830: studie van filosofie en protestantse theologie in Kopenhagen; geen hoogvlieger en ook geen bijzonder ijverige student;
- dood van vader Michael Kierkegaard; door de erfenis wordt Kierkegaards economische situatie blijvend op vrij hoog niveau gewaarborgd; bovendien gaat hij nu met meer ernst zijn studie voortzetten;
- 1840: verloving met Regine Olsen; Kierkegaard verbreekt echter de verloving snel en ziet ook af van het predikantenschap;
- 1841: Kierkegaard sluit studie af met dissertatie over 'het begrip ironie met betrekking tot Socrates';
- leidt een teruggetrokken leven, maar mengt zich met zijn publicaties altijd in het actuele debat;
- 1843: het eerste grote werk verschijnt: 'Of – Of';
- 1843 – 1855: periode van zijn literaire werkzaamheid: zijn geschriften oogsten bijval maar ook veel tegenstand;
- 1855: Kierkegaard sterft op 42-jarige leeftijd;

c) Het abstracte en het concrete denken

De provocerende thesis van Kierkegaard luidt: het abstracte denken van de filosofie gaat volledig aan de ware zin van werkelijkheid voorbij, namelijk de werkelijkheid van de telkens concrete menselijke existentie. De abstracte filosofie kan wel veel over de mens zeggen en ontdekken, maar de eigenlijke problemen van het volbrengen van het leven komen niet ter sprake: "In de taal van de abstractie komt dat wat de moeilijkheid van het bestaan en het bestaan kenmerkt, eigenlijk nooit tevoorschijn, laat staan dat de moeilijkheid verklaard wordt." (Onwetenschappelijk naschrift, II, 1).

Dit is echter nog geen verwijt aan een bepaalde filosofie, maar gaat terug op de modus van het denken zelf, dat altijd al – wil zeggen ‘eo ipso’ – abstraherend te werk gaat, want het ziet af van de willekeurige bepalingen van het ‘hier en nu’. De ‘mens als zodanig’ is het onderwerp van het denken, als een algemeen begrip. Maar het werkelijke enkelvoudige, dat voortdurend verandert en in beweging blijft, kan niet gedacht worden. Denken en kennen veronderstelt daarentegen altijd iets dat blijft, dat in de steeds veranderende processen gelijk blijft. Sinds Plato en Aristoteles noemen we dit onwankelbare de ‘idee’, of de ‘substantie’. Om inzicht te verwerven in het wezen van een idee of substantie moet de filosofie altijd afzien van het individueel enkelvoudige; dit proces noemen wij de ‘abstractie’, van ‘ab-strahere’, ‘weg-trekken’, ‘afzien van’. Daarentegen moet men echter – zo Kierkegaard – aan het feit herinneren dat de mens zelf niet als een abstract-algemeen wezen existeert, bestaat, maar als een concrete entiteit, een individueel ‘zelf’, dat zijn leven altijd ‘zelf’ moet leiden en verwerkelijken. Dit proces nu van verwerkelijking wordt altijd begeleidt door zorgen, angst en vertwijfeling. Binnen dit spanningsveld ligt volgens Kierkegaard het grootste probleem van de filosofie, die als een ‘be-denken’ van de concrete dingen altijd van hun concretisaties moet abstraheren, terwijl deze enkel en allen zo en niet anders in de wereld ‘be-staan’ en ‘werkelijk’ zijn. De meest perfecte vorm van de filosofie zou zijn om de concrete existentie van de mens met de ideële gedachte over de mens samen te brengen. We weten weliswaar dat elke individuele mens existeert en denkt, echter nooit als een identiteit van denken en zijn. Eerder nog als een tegenstelling met zichzelf, “omdat het bestaan niet gedacht kan worden, en de existierende [mens] desondanks denkend is.” (UN, II,31). Het idealisme van het loutere denken – hier richt Kierkegaard zich duidelijk tegen Hegel – is vergeten dat het altijd gebonden blijft aan datgene waarvan het abstraheert, namelijk de eigen existentie: “Dat betekent, het loutere denken is een fantoom; en de pure denker is een fantastische, tragikomische figuur.” (UN II,15). Daarom zou als eerste principe voor de filosofie moeten gelden: “Voor de existierende [mens] is het bestaan zijn hoogste interesse, en de interesse aan het bestaan de werkelijkheid.” (ibidem). Dit geldt op tweevoudige wijze: enerzijds dat elke mens op een onovertroffen wijze (hartstochtelijk) alles gelegen is aan zijn eigen bestaan; anderzijds dat dit bestaan zich als een ‘ertussen-zijn’ manifesteert, namelijk als een voortdurend ‘inter-esse’ (een ‘tussen’zijn) tussen tegenstellingen (bij voorbeeld: lichaam – ziel; vreugde – verdriet), die denkend van elkaar worden gescheiden, en levend bij elkaar worden

gehouden. Kierkegaard schrijft: “Existeren (in de zin van: deze individuele mens zijn) is weliswaar een onvolmaaktheid ten opzichte van het eeuwige leven van de idee, maar een volmaaktheid ten opzichte van ‘helemaal niet te zijn’. Deze tussentoestand is dat wat men ‘existeren’ zou kunnen noemen, dus iets dat voor een ‘tussenwezen’, zoals de mens is, passend is.” (UN II,32).

